

RIHONOR DE CASTILLA - RIO DE ONOR: UN POBLE MIGPARTIT PER LA FRONTERA HISPANOLUSA¹

Neus BALTRONS GRABOLEDA
Consorci per a la Normalització Lingüística

1. PRESENTACIÓ

Aquest estudi pretén descriure la situació sociolingüística actual dels pobles de Rio de Onor i de Rihonor de Castilla. El primer es troba situat en territori administrativament portuguès, a la província de Trás-os-Montes, i el segon, en sòl espanyol, a la província de Zamora.

El nostre interès per aquests pobles es deu a les peculiaritats geogràfiques, socials i lingüístiques que els caracteritzen.

Una d'aquestes peculiaritats és que els dos nuclis de població es troben l'un al costat de l'altre, només separats per una frontera política que no els impedeix de conformar una sola unitat poblacional amb les conseqüents relacions socials internes que aquest fet comporta, i més si tenim en compte que es troben força aïllats d'altres poblacions des del punt de vista geogràfic.

La segona peculiaritat són les varietats lingüístiques que fan servir en aquesta comunitat per comunicar-se, entre ells mateixos i amb els pobles de la rodalia.

Com que l'estudi del dialecte intern que es parla en aquests pobles ja es pot trobar en altres obres,² hem deixat de banda en aquest treball l'anàlisi de la varietat lingüística i ens hem centrat en la descripció de la situació sociolingüística. A més, tenim intenció d'exposar algunes dades que serviran per explicar o, si més no, per apuntar les possibilitats de futur que té aquest dialecte.

2. INTRODUCCIÓ

2.1. NOTES GEOGRÀFIQUES

Explicàvem en la «Presentació» que ens trobem davant de dues localitats separades per la frontera hispanolusa. Per tant, per localitzar-les, ens hem de situar al nord-oest de la península Ibèrica (fig. 1).

1. Agraïixo les observacions de la Dra. Reina Bastardas i del Dr. José Enrique Gargallo per a la redacció final d'aquest article. Gràcies també a la Carme Farràs pel seu suport en aquest periple.

2. Hi faré referència al llarg d'aquesta exposició. Per a un estudi actualitzat de la zona, vegeu Boller (1995).

FIG. 1. L'estrella indica la localització de Rihonor de Castilla i Rio de Onor

Rihonor de Castilla pertany oficialment a la província de Zamora, és a dir, forma part de la comunitat de Castella i Lleó; podríem precisar un xic més la situació si dèiem que es troba en una vall localitzada sobre la mateixa frontera a uns 120 km al nord-oest de la capital Zamora, i a uns 15 km de la província gallega d'Ourense. Això vol dir que, pel que fa a la llengua, està envoltat per tres gegants (vista la seva petitesa): gallec, portuguès i castellà. Convé assenyalar que, en els mapes de carretera més recents, no hi surt la carretera que uneix Puebla de Sanabria amb Rihonor; de fet, l'única que els comunica amb Espanya. Malgrat els anys que fa que existeix, mai no ha estat gaire transitada, ja que, si s'agafava en direcció a Portugal, un cop que s'arribava a Rihonor, hom trobava una frontera³ que la policia no deixava travessar (fora dels mateixos veïns de les dues poblacions, que en molts casos tenen terres o família a l'altra banda de la frontera); per tant, s'havia de passar per Calabor si hi havia interès d'entrar a Portugal. Al llarg d'aquest treball, veurem com aquesta frontera ha contribuït a reforçar les diferències entre els dos nuclis de població.

Rihonor de Castilla viu sobretot de l'agricultura i la ramaderia, però la falta de recursos en general empeny la població cap a altres terres; per aquesta raó l'índex d'emigració és molt elevat. Actualment a Rihonor hi ha censades unes vint-i-cinc persones, però no hi viuen totes.

Per aquesta vall, hi passa un rierol que en algun tram fa de frontera entre les dues localitats.

3. Expressada físicament per mitjà d'una cadena.

Rio de Onor forma part de la República Portuguesa, pertany al *concelho* de Bragança⁴ (hi ha uns 27 km fins a la capital), el qual es troba a l'extrem nord-est de la província de Trás-os-Montes.

Cal destacar que aquesta regió ha estat de sempre poc poblada. Les causes directes d'aquest fet són la duresa del clima (molt fred a l'hivern) i l'isolament, tant per la banda portuguesa com per l'espanyola, tal com ja hem assenyalat. De fet, Trás-os-Montes és la província més muntanyosa de Portugal i, per això, les comunicacions són difícils encara avui. El paisatge és esquerp i les poblacions, que aprofiten les planes i els rius per instal·lar-se, són petites i tancades a les influències exteriors. Viuen principalment de l'agricultura i la ramaderia, però, de la mateixa manera que els seus veïns espanyols, els pocs recursos de la zona fan que el poble tingui un alt índex d'emigració, sobretot cap al Brasil. Aquesta població té un nombre lleugerament més alt d'habitants que la seva veïna castellana, al voltant de quaranta famílies, però, igual que a la banda espanyola, alguns no hi viuen i d'altres només hi van a dormir o a passar-hi les vacances.

És una zona conservadora per excel·lència, tant de costums com de llengua, fet que la fa particularment interessant. Encara a Rio de Onor mantenen propietats comunitàries i la seva forma d'organització municipal és el *conseio*, el qual fins fa molt poc estava format per un representant de cada família i era l'entitat que organitzava la vida socioeconòmica de la població. Actualment, però, el *conseio* ha deixat de funcionar sistemàticament: són pocs ja els caps de família que no s'han retirat de la feina i ara no cal reunir-se cada setmana per decidir sobre temes que afecten la població; els quatre o cinc que queden s'ho diuen de l'un a l'altre sense necessitat de trobar-se oficialment. En el fons, però, el procediment és el mateix.

Amb tot, seria absurd voler presentar la regió com un racó de món al qual és gairebé impossible d'accedir i on, com a recompensa per l'esforç d'arribar-hi, trobem l'edat mitjana en la seva màxima esplendor. Res més lluny d'aquesta idea. Potser ha estat així durant molts anys, segles fins i tot, però a l'actualitat, sobretot després de l'obertura de fronteres, la carretera que uneix Bragança amb Puebla de Sanabria és, segons els taxistes de la zona, més transitada que no pas l'habitual pas fronterer de Calabor. En els pocs dies d'estada a la població, vam poder-hi veure alemanys, francesos i anglesos, a part dels més habituals turistes espanyols i portuguesos que creuen la frontera per aquesta carretera. Aparentment, la carretera de Calabor és més bona, però té una gran quantitat de revolts que es poden estalviar si s'opta per aquesta altra via.

Hi ha altres factors que han contribuït a trencar aquest isolament. No és objecte d'aquest estudi analitzar-los, però sí que val la pena tenir-los en compte: el servei militar obligatori, l'escola, l'emigració no definitiva, l'obertura de fronteres, els mitjans de transport (encara que no hi ha servei públic per unir Rihonor amb Puebla de Sanabria, hi ha un servei de taxis que fa aquella zona de manera habitual; a més, la majoria de gent té cotxe propi; a la part portuguesa, en canvi, hi ha un servei d'autobusos que comunica Rio de Onor amb Bragança dues vegades al dia, o tres quan hi ha mercat o escola) i les facilitats en les comunicacions (encara que la part espanyola va trigar més a tenir telèfon —en tenen des de fa uns quinze anys—, la part portuguesa en té des de fa trenta anys; d'altra banda, la televisió i la ràdio són aparells freqüents a totes les cases).

Així doncs, malgrat que la situació geogràfica no afavoreixi els contactes amb l'exterior, el progrés que afecta tot el món occidental ha comportat l'obertura d'aquestes zones isolades, a les quals resta només, a diferència d'altres nuclis més accessibles, tot un pòsit de passat recent ple d'interessants troballes que van apareixent cada cop més soterrades.

4. Unitat territorial que podríem comparar, en el cas de Catalunya, amb la comarca.

2.2. NOTES HISTÒRIQUES

Tal com diu Alarcos (1961: 116), referint-se a les causes històriques que poden tenir influència en l'evolució de les llengües, «las explicaciones históricas y las estructurales se complementan y no son incompatibles»; és per això que volem presentar en aquest subapartat algunes notes històriques que ens podran ajudar a aclarir l'actual situació lingüística que es viu a la zona de frontera estudiada.

Explica Leite de Vasconcelos (1900: 52-53) parlant de Rio de Onor i Guadramil (localitat molt propera a la primera):

«A história d'estas povoações ascende já, pelo menos, á idade-média. O meu erudito amigo Pedro de Azevedo, official da Torre do Tombo, desenterrou neste rico archivo a respeito d'ellas umas valiosas noticias, que teve a bondade de me resumir assim: No Livro das Inquirições de D. Afonso III, vem a cópia de uma em latim que tem a data (a cópia) de 1301 (era de 1239). Nesta encontram-se os dois nomes de Rio de Onor e Guadramil orthographados, o primeiro: (fls. 160v) *Barrio de Riulo d'oor*, (fls. 165) *Rio d'oor*; e o segundo: (fls. 115 e 165) *Galdramir*, (fls. 160v) *villar de Galdramiro*. D'este documento vê-se que, se as povoações são hoje pequenas —em 1884 Rionor tinha 26 fogos, e Gaudramil 20—, não eram tambem muito grandes na idade-média, pois que Rionor não passava de um *bárrio* ou *bairro*, e Gaudramil de um *villar*.»

Ens aclareix Jorge Dias (1953: 43-78) que al segle XIII Rio de Onor era un barri portuguès del poble lleonès de Rihonor, entre els quals hi havia un riu (més aviat un rierol) que els separava. El barri portuguès, però, era habitat també per homes de Lleó que no pagaven tributs al rei portuguès.

Els historiadors contextualitzen aquest fet aportant dades sobre el domini que va exercir, en el terreny religiós, el Bisbat d'Astorga (segles XI-XII) sobre la pràctica totalitat del *concelho* de Bragança, la qual cosa és la causa més probable que arribessin dialectes lleonesos a aquestes terres. Però la raó que s'hi fixessin i s'hi mantinguessin l'hem d'anar a buscar un segle més tard en la colonització lleonesa del segle XIII.

Herculano de Carvalho (1952: 13) afirma que les colonitzacions lleoneses que es van produir en aquelles regions des del segle XIII fins, potser, al segle XV també van atènyer les terres de Rio de Onor, «que já nessa época se encontrava dividido em duas partes, separadas pelo rio, uma de Leão e outra de Portugal». A més, afegeix que una meitat de la part portuguesa de la població era possessió de Pero Garcia (probablement d'una família lleonesa de Puebla de Sanabria), i l'altra pertanyia als templaris d'Uclés, homes de Lleó que no retenien obediència al rei de Portugal. És cosa sabuda que alguns monestirs lleonesos (els monestirs cistercencs de Moreruela i de Castañeda) tenien propietats a l'actual *concelho* de Bragança.

Cal tenir en compte, també, per entendre la fixació de dialectes lleonesos en aquestes terres, les explicacions històriques que aporta Moura Santos (1966: 65-71) sobre aquests territoris, que conclouen amb aquesta frase: «A contribuição de espanhóis, em especial leoneses e galegos, e principalmente nas zonas fronteiriças, foi portanto avultada na constituição da antiga e pouca densa população da província trasmontana».

Ara, encara, ens hauríem de fer una pregunta: per què s'han mantingut aquests dialectes en les zones esmentades? Probablement hem de buscar la resposta en l'aïllament de la zona de la resta del país i en la seva proximitat a les terres de l'antic Regne de Lleó.

És impossible esperar que dues comunitats que viuen aïllades a les muntanyes, però tan properes l'una de l'altra, no es relacionin encara que les parteixi una frontera natural com pot ser un riu, en aquest cas, tan fàcil de superar. A més, ja hem fet referència a la dificultat que suposen les comunicacions en aquella zona i als contactes habituals (de diversa mena) amb la

banda espanyola, que de ben segur que ja es produïen en temps reculats. Els resultats d'aquesta convivència són molts (casaments, propietats a banda i banda de la frontera, etc.), però el que ens interessa a nosaltres és, sobretot, el fet lingüístic.

Ens trobem, doncs, davant de dues localitats documentades ja en època medieval que, malgrat ser una sola unitat a primer cop d'ull, han fet des de temps immemorials vides oficialment separades, mantenint així una partició que ha comportat diferències insalvables. Podem afirmar, però, que lingüísticament han compartit durant anys un mateix dialecte d'arrels lleoneses, a causa de les colonitzacions a què hem fet referència en aquest apartat.

3. SITUACIÓ (SOCIO)LINGÜÍSTICA

3.1. PASSAT

3.1.1. *Estudis lingüístics anteriors*

La primera referència que es fa al parlar de Rio de Onor és de 1886 i és el mestre Leite de Vasconcelos (1929) qui l'exposa.⁵ De tota manera, el 1882 Leite de Vasconcelos (1929: 679 i seg.) ja havia donat el nom de *dialecto mirandês*⁶ a tota una sèrie de parles del nord de Portugal. Als seus *Estudos de Philologia Mirandesa* (1900: 43-44) hi diu: «Em Portugal o mirandês confina unicamente com as fallas que constituem o conjunto que na classificação dos dialectos portugueses chamo **sub-dialecto trasmontano-raiano**; ellas rodeiam-no pelo Sul e Occidente. Só caminhando-se mais para NO. se encontrarão, dentro ainda do nosso país, em Rionor (ou Rio-donor) e Guadramil, outras fallas que se afastam dos dialectos portugueses propriamente ditos».

I hi afegeix que les parles de Rio de Onor i Rihonor tenen poques diferències entre elles. S'ocupa, en les pàgines 55 i 56, de la població portuguesa i es preocupa de posar en relleu les relacions que manté aquesta parla amb el mirandès del sud, que són força nombroses. Conclou que s'hi poden observar moltes semblances amb el lleonès de l'altra banda de la frontera, però que també hi ha moltes diferències i, per aquest motiu, no acaba d'incloure dintre el lleonès tots aquests «codialectes» del portuguès.⁷ Segons Leite de Vasconcelos (1900: 75), «o mirandês estabelece transição do português e gallego para o asturiano-leonês», i el rionorès⁸ i el guadramilès es troben en les mateixes circumstàncies, els quals, a més, tenen fenòmens que els acosten al gallec. Sentencia, finalment, que *natura non facit saltus*.

Va ser Menéndez Pidal qui, el 1906, va establir definitivament la filiació lleonesa d'aquests dialectes i va intentar donar-li una explicació històrica: la Terra de Miranda (denominació amb la qual es coneix la zona on es parla l'esmentat dialecte) hauria pertangut, en època romana, al convent asturicense, i l'Església de Bragança, amb tots els seus territoris, hauria estat inclosa durant l'edat mitjana a la Diòcesi d'Astorga, tal com hem dit a l'apartat 2.1.

5. Aquí anomena el mirandès *co-dialecto português* perquè té una certa independència del portuguès i del castellà, però creu que està més relacionat amb la llengua nacional de Portugal. Leite de Vasconcelos té altres treballs publicats sobre aquesta zona a *Opúsculos*, vol. IV («Breve estudo dos falares de Riodonor e Guadramil», p. 739-790) i a la *Revista Lusitana*, vol. XXXIII («Linguagens fronteiriças Ermisende, Guadramil e Riodonor», p. 307-309).

6. «Os factos já falam, e em virtude deles pode-se estabelecer que o mirandês pertence ao domínio espanhol, como próximo do leonês».

7. P. 72: «...porque está aparentado, de um lado com o asturiano-leonês, do outro com o gallego-português».

8. Utilitzaré aquest terme al llarg de l'estudi per referir-me al dialecte de la zona estudiada.

Herculano de Carvalho (1952: 265-281), però, afirma que el document en què es basava Menéndez Pidal era fals (sembla que va ser escrit amb posterioritat a la data que hi consta) i que, per tant, l'explicació s'ha de buscar en una altra banda. Tal com explicàvem a l'apartat «Notes històriques», un dels factors més importants que s'ha de tenir en compte a l'hora de cercar una raó és la «intensa colonização leonesa realizada no século XIII, que as inquirições de D. Afonso III nos revelam na região formada, entre os rios Douro e Angueira, pelo concelho de Miranda e parte do Vimioso, colonização que se estendeu aliás mais para ocidente dos limites actuais do dialecto mirandês» (Herculano de Carvalho 1952: 269). Afirma que aquesta colonització abraça des del segle XIII fins al segle XV, i que aquest és un temps suficient perquè es poguessin fixar els dialectes. Afegeix que els motius pels quals aquests dialectes s'haurien conservat fins avui són l'isolament de la regió (de difícils accessos) i el contacte tancat entre elles mateixes.⁹

Fritz Krüger, el 1925, escriu un article que titula «Mezcla de dialectos» i en aquest s'ocupa «de una porción de pueblos situados en el extremo Sur de Sanabria, y que lindan directamente con Portugal». Krüger esmenta aquí, entre d'altres pobles, Rihonor de Castilla i tracta les parles, únicament, de *dialectos fronterizos*.

L'any 1953 Jorge Dias fa un estudi etnogràfic de la població que du per nom *Rio de Onor. Comunitarismo agro-pastoril*. D'aquesta publicació, en sortirà una segona part elaborada amb Herculano de Carvalho el 1954, en què l'aspecte escollit és ara el lingüístic. És, probablement, el treball més extens (sense ser exhaustiu) sobre la parla de Rio de Onor: s'hi fa una descripció fonètica i morfològica de la parla, a més d'un recull de vocabulari. Aquí ja s'assumeix plenament el caràcter lleonès del dialecte i els autors es limiten a descriure'l.

Pilar Vázquez Cuesta i Maria Albertina Mendes da Luz, en la seva *Gramática portuguesa* del 1961, fan una petita referència (p. 73-74) al rionorès, el qual consideren fonamentalment lleonès.

L'estudi ja clàssic de Maria José de Moura Santos «Os falares fronteiriços de Trás-os-Montes» del 1966 fa una aturada també a Rio de Onor i a Rihonor, encara que, per a aquestes dues poblacions, deixa de banda la part lèxica del qüestionari que s'ha passat a la resta de nuclis a l'hora de fer l'estudi, ja que considera que se'n poden trobar dades en altres obres publicades.

Certament, alguna publicació ens deu haver passat per alt; de tota manera, la intenció era de citar les fonamentals. Què en podem concloure, doncs? En primer lloc, que no fa pas gaires anys que encara no sabem si a Rio de Onor/Rihonor es parlava un dialecte del portuguès o si formava part del domini del lleonès; i, d'altra banda, que els estudiosos no se n'han ocupat excessivament i que, moltes vegades, les notícies no són del tot coincidents. És a dir, pràcticament tots ells parlen del dialecte de filiació lleonesa que es va desenvolupar en aquestes dues localitats, però ben pocs ens diuen que pràcticament ha desaparegut del tot. Cortés y Vázquez als *Veinte cuentos populares sanabreses* (1949) afirma a la pàgina 208 que el seu dialecte «es leonés y en buen estado de conservación, a pesar de que ya hace años se dijera lo contrario». Només Herculano de Carvalho (1952) i Moura Santos (1966) ens informen que aquesta parla ha deixat de ser el vehicle normal de comunicació entre els habitants dels dos pobles; que, cadascun de la seva banda, parlen espanyol o portuguès amb expressions rionoreses mínimes (per cert), i que els que encara parlen l'antic dialecte ho fan amb moltes interferències.

Fins aquí, doncs, les informacions amb què comptàvem abans d'emprendre el viatge. L'objectiu d'aquest treball no era, tal com ja hem dit, la descripció clàssica del dialecte; ens proposàvem, en canvi, d'estudiar diversos punts de caire sociolingüístic:

9. De fet, és la transformació d'aquesta situació la raó principal de la seva pèrdua progressiva: la regió ja no és una zona isolada i els pobles mantenen contactes més freqüents amb els seus països respectius.

- a) el grau de coneixença real del dialecte per part dels habitants de les dues localitats,
- b) l'existència de plurilingüisme entre la població i en quin grau,
- c) les actituds i les opinions dels parlants davant de la seva realitat.

Marxàvem amb la idea de trobar un sol poble, dividit en dos barris, en el qual compartien la vida diàriament unes 538 persones (398 a la banda portuguesa i 140 a la banda espanyola, segons les dades de 1966 de Moura Santos) i que utilitzaven, per comunicar-se, una mena de dialecte comú, farcit d'interferències de les dues llengües oficials. Pensàvem, també, que potser la situació geogràfica de les localitats, el seu isolament, hauria contribuït a mantenir alguna relíquia del passat. De fet, potser irònicament, ha estat un xic així: és cert que hem topat amb alguna relíquia, però la resta de previsions eren totalment errònies.

3.2. PRESENT

3.2.1. *Descripció de l'enquesta*¹⁰

Per atènyer els tres objectius inicials (*a*, *b* i *c* de l'apartat anterior) havíem elaborat una enquesta que, de fet, es dividia en quatre qüestionaris:¹¹

— **qüestionari 1:** aquest primer qüestionari pretenia recollir les dades generals de la població com ara el nombre d'habitants, la diòcesi a la qual pertanyia, els mercats que s'hi feien, els llocs de proveïment més habituals, etc.; i les dades familiars de l'informador. De fet, la primera part no calia fer-la a cadascun dels enquestats, es va fer només als responsables de la gestió municipal de cada banda de la frontera. Així aconseguíem localitzar i situar les localitats en el seu context, d'una banda, i obtenir un coneixement suficient de l'informador, de l'altra.

— **qüestionari 2:** es tractava d'un qüestionari lèxic que incloïa cent quaranta-set preguntes sobre lèxic diari i quotidià. Volíem que aquest bloc servís per a tota la població i, per tant, no interessava que fos lèxic específic de camps determinats. D'aquesta manera preteníem saber en quin grau es conservava o es coneixia el dialecte en la parla de cada dia i entre les diverses franges d'edat de la població.

Les cent quaranta-set preguntes estaven extretes de reculls de vocabulari duts a terme anteriorment a Rio de Onor¹² i Rihonor.¹³ Això servia per delimitar el lèxic que en algun moment ja s'havia trobat com a específic de les localitats o del dialecte, i evitava haver de fer un qüestionari excessivament llarg. És cert que elaborant un qüestionari més obert s'haurien pogut obtenir altres mots dialectals que haurien completat la descripció del rionorès, però, tenint en compte que l'objectiu de l'estudi no era la descripció del dialecte, es va optar per fer una tria de lèxic que servís per indicar la vitalitat de la parla. No volíem donar a aquest qüestionari una importància cabdal; preteníem que servís, simplement, per provar que es coneixia, o no, algun aspecte de l'antic dialecte, en la versió més quotidiana, entre diverses franges d'edat.

Aquest qüestionari està dividit en deu camps semàntics, força oberts, que abracen la major part de les activitats quotidianes: cos humà i malalties, edificacions i ocupacions casolanes, família i cicle de la vida, món espiritual, temps cronològic i meteorologia, topografia, vegetals, animals, eines i materials, i un últim apartat de diversos.

10. Vegeu-la en els annexos.

11. La idea base l'havíem extreta de Borrego Nieto (1981).

12. Navarro Tomás (1962), Leite de Vasconcelos (1900), Dias / Herculano de Carvalho (1954).

13. Krüger (1925).

L'enunciat està formulat de la manera següent: en castellà el mot que es busca i al costat, entre parèntesis i amb una clau identificadora de la proveniença, cada una de les formes extremes, si és que s'havien trobat, dels antics reculls o estudis de lèxic que hem esmentat més amunt; a més, també s'hi inclou la forma portuguesa de la paraula. D'aquesta manera teníem molt acotades les possibles respostes (tant si la deien en castellà o portuguès, com si la deien amb la forma autòctona) a l'hora de recollir la solució de l'informador. Alhora, també ens servia per proposar la forma local si no apareixia en la resposta, de manera que es podia comprovar si encara utilitzaven el mot, si ja s'havia perdut del tot o si el coneixien però ja no el feien servir. Fins i tot era la manera que sorgissin observacions de tot tipus sobre la paraula i es palesessin les actituds dels parlants envers la forma tractada.

— **qüestionari 3:** pensat per recollir les opinions i creences dels parlants, és el més subjectiu. Consta de vint preguntes que responen a quatre objectius principals: saber si els parlants tenen coneixement d'una norma correcta, recollir les opinions sobre la parla de la comunitat, conèixer les creences sobre les parles veïnes i observar la situació sociolingüística interna.

— **qüestionari 4:** pretenia comprovar quin era l'ús real del dialecte i en quins contextos es donava.

A l'hora de la veritat, el qüestionari 2 ha tingut poca aplicació perquè la situació actual així ho ha volgut, mentre que el 4 ha estat fàcilment previsible. Desenvoluparem el resultat dels qüestionaris en l'apartat 3.2.4.

3.2.2. *Descripció dels informadors*

Com ja hem assenyalat en l'apartat 2, les dades més recents que teníem sobre el nombre d'habitants eren del 1966 i ens donaven un nombre total aproximat de 540 habitants. De fet, ja imaginàvem que aquest nombre devia ser inferior ja que, d'aquells anys ençà, Portugal ha sofert una emigració important i també els pobles petits de tot Espanya. Per aquest motiu, ens havíem proposat d'enquestar tanta gent com fos possible. No obstant això, i per tal que la feina no es convertís en un cúmul d'enquestes sense solta ni volta, havíem previst, com a objectiu prioritari, entrevistar vuit persones de cada banda, compreses en quatre franges d'edat diferents: menors de 20 anys, de 20 a 39 anys, de 40 a 59 anys, i de 60 anys en amunt. De cadascuna de les franges, teníem intenció de parlar amb un home i una dona. No teníem cap altre factor en compte, ja que volíem una mostra de població sense cap característica concreta, només el fet d'haver nascut, o haver passat la major part de la seva vida a la localitat. Preteníem estudiar la situació lingüística actual, és a dir, estudiar la comunitat que realment hi conviu avui, perquè és ella qui decidirà el futur lingüístic d'aquest racó de la Península.

L'objectiu, però, va haver de ser modificat, ja que les previsions de població van fallar de manera estrepitosa. Rihonor de Castilla té 23 habitants (cens del 1995), però només la meitat, aproximadament (quatre famílies), hi resideixen habitualment i no tots hi eren en el moment de l'enquesta. Rio de Onor, segons l'alcalde (o qui fa, amb un altre nom, aquestes funcions), en té uns 150, i amb les mateixes condicions que la part espanyola. Per tant, la mostra va haver de ser modificada i va quedar de la manera següent:

1. menors de 20 anys:
 - a. Rio de Onor: noi de 19 anys
 - b. Rihonor: noia de 17 anys

2. de 20 a 39 anys:
 - a. Rio de Onor: noi de 22 anys
 - b. Rihonor: noi de 30 anys
3. de 40 a 59 anys:
 - a. Rio de Onor: home de 54 anys
 - b. Rihonor: dona de 40 anys
4. de 60 en amunt:
 - a. Rio de Onor: dona de 65 anys
 - b. Rihonor: home de 69 anys

Evidentment, la proporció d'enquestats pel que fa al nombre d'habitants no és la mateixa. No obstant això, pensem que, ja que es tracta d'una primera aproximació, els resultats poden ser força indicatius.

Per concloure la descripció dels informadors, és imprescindible destacar una dada amb la qual no esperàvem topar: només els informadors 4.a i 4.b havien passat la major part de la seva vida a la localitat (4.b amb estades intermitents fora de la província per causa de la feina); la resta d'entrevistats havia nascut fora de la població o havia viscut en diverses èpoques (que podien arribar a ser molt llargues) fora d'aquella comunitat. Fem-ne una presentació de cadascun:

1.a: noi de 19 anys. Tot i que ha nascut al poble i que els seus pares són de Rio de Onor, ha estudiat sempre a Bragança. Actualment només va al poble en època de vacances escolars.

1.b: noia de 17 anys. Nascuda a Valladolid, els seus avis i els seus pares són naturals de Rihonor, però ella només hi viu des de fa sis anys, des que els seus pares van decidir tornar al poble després d'uns anys d'emigració. Estudia fora.

2.a: noi de 22 anys. La seva mare és de Rio de Onor, de la mateixa manera que ell també hi ha nascut. Ha estudiat sempre a Bragança i ho continua fent.

2.b: noi de 30 anys. Tant ell com els seus pares són de Rihonor, però ell ja fa anys que viu a Madrid i també havia estudiat fora (BUP). Només hi torna per vacances.

3.a: home de 54 anys. Tant els seus pares com la seva dona i ell mateix són naturals de Rio de Onor. Només va anar a l'escola primària, però va fer el servei militar a Beja durant trenta mesos i ha treballat vint-i-vuit anys per tot Portugal com a empleat de la Guàrdia Fiscal. Ara, en jubilar-se, ha tornat al poble.

3.b: dona de 40 anys. Ella, el seu marit (que va deixar el poble als 11 anys) i els seus pares són de Rihonor. Va acabar el BUP i ara porta la botiga del poble. Ha fet estades de llarga durada a Madrid i Valladolid.

4.a: dona de 65 anys. El seu marit, els seus pares i ella mateixa han nascut i viscut a Rio de Onor. És pràcticament analfabeta i gairebé mai no ha sortit del poble, si fem excepció d'algunes estades curtes a Bragança, Lisboa i Madrid.

4.b: home de 69 anys. És nét d'un matrimoni mixt: l'avi era de Rihonor i l'àvia de Rio de Onor. Tant els seus pares com la seva dona i ell han nascut i viscut sempre al poble, si exceptuem algunes estades d'hivern al País Basc i a Galícia per feina (en una etapa que va durar uns set o vuit anys), i el servei militar de dos anys a Valladolid. És pràcticament analfabet.

3.2.3. *Descripció de la comunitat*

Hem pogut comprovar que els autors esmentats al paràgraf 3.1.1 no s'acabaven de posar d'acord a l'hora de decidir si es trobaven davant d'un sol poble, dividit en dos barris, o si es tractava de dues localitats diferenciades. De fet, geogràficament no hi ha res que distingeixi de manera clara el que és la banda portuguesa del que és la banda espanyola, només es pot dir que aquesta segona es troba a més alçada que la primera: en alguns llocs és el rierol (que dona nom a la població) el que fa de frontera, en d'altres la frontera passa pel mig d'una propietat o d'un carrer, i, a una certa alçada del carrer principal (que ara s'ha convertit en la via que comunica Puebla de Sanabria amb Bragança) una fita assenyala el lloc on abans hi havia hagut la cadena que servia per indicar que allà s'acabava un país i en començava un altre.

Ens diuen que des de sempre hi ha hagut intercasaments i, de fet, podem comprovar que moltes persones d'una banda tenen parents a l'altra. A causa d'això hi ha espanyols que posseeixen terres a la part portuguesa i a l'inrevés. Rio de Onor sol fer les compres a Rihonor perquè la botiga està més ben assortida, però els pocs joves de Rihonor baixen al bar de Rio de Onor per trobar-se amb gent de la seva edat.

Ens explica l'informador més gran de Rihonor que quan necessita ajuda per fer alguna feina agrícola acut moltes vegades al poble de baix. A més, com que als pobles només es fa missa cada quinze dies (en diumenges alterns per a cadascun), han d'anar combinant una missa portuguesa amb una missa espanyola. En definitiva, les relacions entre les dues poblacions són freqüents i es donen en diferents àmbits.

Pel que fa a Rihonor de Castilla, la majoria de contactes externs són amb el costat espanyol: van a l'escola a Puebla de Sanabria, on també compren el que no poden trobar a la localitat, i van als mercats espanyols. A més, és una comunitat que ha patit molt de prop l'emigració, més definitiva que de temporada, tot i que abans era freqüent que marxessin als hiverns a treballar fora.

Rio de Onor, en canvi, comparteix aquestes mateixes relacions però amb la banda portuguesa. Es desplacen sobretot a Bragança per comprar, per anar a l'escola o per anar a les fires.

Totes aquestes circumstàncies ens feien pensar que seria molt fàcil que s'hagués mantingut l'antic dialecte o, si més no, una mena de varietat barrejada que permetés de comunicar les dues comunitats (potser podríem parlar d'una de sola). Doncs no. Ja hem vist que, des de fa cinquanta anys (segons els estudis que en tenim), el dialecte es va perdent a poc a poc; i, de varietat barrejada, res de res. El que hi ha a Rihonor de Castilla és clarament castellà, però d'entonació sanabresa, amb alguna resta (sobretot lèxica) de rionorès; a la banda portuguesa, podrem sentir-hi un portuguès gairebé lisboeta en el qual també es barregen determinats trets de rionorès i de transmontà. Avui dia, és absolutament fals el que afirmava Cortés y Vázquez (1949) quan deia que «ambas mitades hablan igual».

No estem d'acord, tampoc, amb Herculano de Carvalho (1954: 194) quan diu que «os contactos cotidianos são muito raros», però potser sí amb el que volia dir: aparentment aquests contactes, encara que sovintejats, són força superficials, cosa que afecta el nivell de coneixement, actiu i passiu, de la llengua veïna (d'aquest aspecte, en parlarem més endavant).

Tampoc ens sembla que sigui certa l'afirmació de Vázquez Cuesta i Mendes da Luz (1971) quan diuen que la parla de Rihonor/Rio de Onor (que elles consideren una única localitat) estigui més pressionada pel portuguès que per l'espanyol pel fet d'estar més ben comunicat per la banda portuguesa. Actualment la carretera que uneix Puebla amb Rio de Onor és força transitada (des que van enretirar la cadena que servia de frontera i que no es podia travessar —el 24 d'agost del 1990—), ja que té menys revolts que l'altre pas fronterer de Calabor. A més, els habitants de Rihonor asseguren que els contactes amb Puebla de Sanabria són freqüents.

Veurem ara, doncs, per mitjà de la descripció dels resultats obtinguts a l'enquesta, quina és la situació real a la comunitat estudiada.

3.2.4. *Descripció dels resultats*

3.2.4.1. Grau de coneixença real del dialecte

Per aconseguir les dades que havien de permetre saber quin era el grau de coneixença real del dialecte, es va utilitzar el qüestionari 2. Recordem que aquest qüestionari constava de cent quaranta-set preguntes de lèxic general repartides per camps semàntics.¹⁴

Un cop fetes les primeres entrevistes, vam començar a veure que la vitalitat del dialecte era francament baixa. Aquesta observació es va anar confirmant a mesura que dúiem a terme la resta de visites.

A Rio de Onor de Portugal les respostes que es van obtenir dels informadors 1.a i 2.a van ser absolutament totes en portuguès. El parlant 3.a en va donar una aclaparadora majoria en portuguès (més de cent), i només en quatre respostes va sorgir una solució autòctona (tres de les quals relacionades amb lèxic del cos). La informadora 4.a, tot i donar al voltant de quaranta respostes en portuguès, va ser l'única que va aportar solucions locals: vint-i-cinc mots propis del lloc (lèxic del cos i de la llar), i cinc mots en els quals dubtava entre la solució portuguesa i la rionoresa.

A Rihonor de Castilla només l'informador més gran (4.b) va ser capaç de donar alguna mostra lèxica particular del poble (dinou paraules relacionades amb el lèxic del cos, la casa, les eines i els animals). Aquesta, però, va arribar gairebé sempre en segon lloc després d'una primera resposta en castellà i obligat per la pregunta: «¿No existe otra forma de decirlo?». Algun dels mots sortia immediatament (nou), però la majoria havien de ser pensats i, moltes vegades eren proposats amb incertesa.

Els parlants 3.b i 1.b van donar totes les respostes en castellà, mentre que l'informador 2.b va proposar unes deu formes lèxiques particulars del poble (un altre cop relacionades amb el cos, la casa i les eines).

Tenint en compte aquestes dades, podem afirmar que, per franges d'edat, només la que comprèn dels 60 anys cap amunt coneix alguna resta lèxica de l'antic dialecte, tot i que presenta dubtes i vacil·lacions. Alhora, la informadora de la banda portuguesa tenia un coneixement més ampli de la llengua autòctona. Gairebé en tots els casos les solucions autòctones feien referència al vocabulari més quotidià: lèxic relacionat amb el cos, la llar, les eines i els animals.

En la franja dels 40 als 59 anys, només a Rio de Onor obtenim alguna mostra de lèxic rionorès, mentre que no n'aconseguim cap a Rihonor.

Entre els 20 i els 39 anys, no trobem res a Portugal i en canvi nou respostes en rionorès a Rihonor de Castilla.

A la franja dels més joves, no hi ha presència del dialecte en cap de les dues bandes de la frontera.

Per tant, si considerem les poblacions per separat, podem assegurar que el coneixement real del dialecte per part dels parlants espanyols és sensiblement inferior al dels parlants portuguesos, malgrat que el que hi podem observar és una desconexió generalitzada en ambdós pobles.

14. Vegeu-ne la descripció a l'apartat 3.2.1.

3.2.4.2. Existència de plurilingüisme

Abans d'analitzar el possible ús social de diverses llengües en un mateix territori —que així entendrem plurilingüisme en aquest treball—, convindria exposar la consciència que tenen els parlants sobre la varietat que utilitzen.

A Rihonor de Castilla, i tenint en compte les dades del qüestionari 4 sobre l'ús, el parlant 4.b manifesta que ell parla *chapurreau* («*medio portugués, medio español*») amb les persones de l'entorn immediat (família i veïns), però que s'esforça per parlar en castellà («*lo más castellano que puedo*») amb els forasters (desconeguts, capellà o en contactes fora del poble), fins i tot de vegades intenta fer-ho en portuguès si la persona és d'aquesta nacionalitat. En canvi, quan canviem de franja d'edat, observem que la resta de parlants (3.b, 2.b i 1.b) afirma que sempre utilitza l'espanyol, sigui qui sigui l'interlocutor.

Si traquem la frontera i observem l'ús a Rio de Onor, la situació no és gaire diferent. La informadora 4.a admet que parla una «barreja de portuguès i d'espanyol» amb les persones més properes (família i veïns), però que en qualsevol altra situació intenta parlar en portuguès, tot i que s'esforça per parlar l'espanyol si cal. L'informador 3.a ens explica que al poble es parla «rionorès», que identifica amb parlar «*à nossa maneira*», i que és així com parla als membres de la família i als veïns, tot i que afegeix que el seu pare no li va parlar mai res més que portuguès. Quan viatja o treballa fora parla en portuguès, però si va a Espanya s'esforça per parlar en castellà. Els parlants 2.a i 1.a coincideixen a dir que al poble s'hi parla «rionorès», que de fet és una «*mistura* de portuguès i d'espanyol». Ells, però, utilitzen sempre el portuguès i intenten parlar espanyol si es troben amb un parlant d'aquesta llengua o viatgen al país veí.

Per tant, la primera cosa que en podem extreure és que en les franges d'edat més altes encara hi ha una consciència clara de parlar una varietat diferent del castellà i del portuguès, tot i que s'hi assembla perquè la consideren una barreja de tots dos. En la resta de franges d'edat, s'hi observa la tendència a considerar l'existència d'una varietat local, més viva en èpoques passades, però que ells no utilitzen pràcticament en cap cas (només el parlant 3.a el fa servir per parlar amb la família i els veïns).

En segon lloc, els informadors de les dues bandes afirmen conèixer la llengua del país al qual pertanyen, encara que el parlant 4.b considera que s'hi ha d'esforçar per parlar-la bé.

Finalment, en el cas de Rihonor, només l'informador 4.b diu que intenta parlar portuguès quan manté algun contacte amb individus de l'altra banda de la frontera, però la resta de persones entrevistades afirma que parla sempre en espanyol, en qualsevol ocasió. En canvi, a Rio de Onor, tots afirmen que parlen en espanyol quan la situació ho demana.

Així doncs, tenint en compte totes aquestes dades, podríem extreure la conclusió que a Rihonor de Castilla l'informador 4.b és un parlant trilingüe, ja que parla rionorès, espanyol i portuguès; el parlant 3.b és un parlant monolingüe perquè utilitza en totes les ocasions el castellà, tot i que l'haurem de qualificar de bilingüe passiu perquè entén perfectament la varietat local; i el mateix podríem dir dels parlants 2.b i 1.b.

A Rio de Onor, la situació és una mica diferent: la informadora 4.a també la podríem tractar de trilingüe perquè pot utilitzar segons el moment alguna de les tres varietats comentades (rionorès, portuguès i espanyol), mentre que la resta d'enquestats els hauríem de classificar com a bilingües actius (afirmen que poden parlar portuguès i espanyol), però també com a trilingües passius, ja que també són capaços d'entendre la varietat local.

L'experiència sobre el terreny, però, ens fa variar una mica aquestes conclusions. El que hem pogut observar és un predomini del rionorès en els parlants 4.a i 4.b, i, no tant, en l'informador 3.a —per tant, en els més grans—, alhora que una coneixença prou bona de l'espanyol i del portuguès respectivament. Però en cap cas no tenen un coneixement aprofundit de la llengua

de l'altre país, la qual cosa fa que parlin, ara sí, una barreja que es fa entenedora a totes dues bandes, però no pas un castellà (4.a i 3.a) o un portuguès (4.b) correctes. Per tant, podríem afirmar que ens trobem en presència de parlants bilingües actius (rionorès i espanyol o rionorès i portuguès) o trilingües passius (ja que són capaços d'entendre més o menys la llengua del país veí).

En la resta de casos, ens trobem amb parlants monolingües actius (de portuguès o d'espanyol segons la banda de la frontera); o trilingües passius, ja que coneixen el dialecte tot i que no l'utilitzen, i són capaços d'entendre i de parlar amb dificultat i amb moltes interferències la llengua oficial del país veí.

Podem concloure, doncs, que només en tres casos (4.a, 3.a i 4.b) hi ha bilingüisme actiu (rionorès i espanyol o rionorès i portuguès), la resta de parlants són monolingües (espanyol o portuguès, respectivament), capaços d'entendre una o dues varietats més (rionorès, espanyol o portuguès).

3.2.4.3. Opinions i creences dels parlants

Els resultats del qüestionari 3 ens han fornit les dades per poder estudiar quines són les actituds i opinions dels parlants respecte de la seva llengua tenint en compte el context sociolingüístic que els envolta. Recordem que els objectius d'aquest qüestionari eren saber si els parlants tenen coneixement d'una norma correcta, recollir les opinions sobre la parla de la comunitat, conèixer les creences sobre les parles veïnes, i observar la situació sociolingüística interna.

Així doncs, en aquest apartat pretenem fer una valoració tan objectiva com sigui possible de les apreciacions subjectives dels enquestats, la qual cosa sabem que és perillosa pel grau d'error que pot comportar. Sigui com sigui, aquesta interpretació ens sembla importantíssima per poder fer una valoració total de la situació, ja que l'opinió que els parlants tenen sobre el que parlen influeix decisivament en el desenvolupament de qualsevol varietat lingüística.

Pel que fa al coneixement d'una norma correcta, a Rihonor de Castilla tots els enquestats coincideixen a afirmar que existeix un espanyol correcte que no es parla al poble, sinó a Lleó, Madrid o Valladolid (segons el grau de contacte que hagin tingut amb alguna d'aquestes ciutats). Dos dels entrevistats afegeixen que a Castella, en general, es parla molt millor. Consideren, en canvi, que a Rihonor el castellà es parla «malament», «no gaire bé», «ni bé ni malament», sobretot perquè el que parlen es tracta d'una barreja de portuguès i d'espanyol a causa del «contacte més sovintejat» que s'ha mantingut amb Portugal. Per aquesta mateixa raó, també afegeixen que no només allà es parla malament, sinó que a determinats pobles de frontera, com Calabor, o a alguns de Sanabria també es produeix la mateixa situació.

Quant a l'opinió que els mereix la seva parla, en general afirmen que no els importa que se sàpiga d'on són per la manera de parlar, tot i que l'informador més gran accepta que sí que li fa una mica de vergonya i que per això intenta parlar un castellà tan correcte com pot sempre que surt del poble. De fet, és l'únic que realment conserva encara algun tret de l'antic dialecte, la qual cosa es confirma quan tots els informadors ens expliquen que els més grans del poble parlen «chapurreau»,¹⁵ però que els joves ja l'han canviat pel castellà. Aquest fet ens l'exemplifica l'informador 4.b amb judicis del tipus «*decíamos tiseiras, pero los rapaces dicen tijeras*»,

15. Al mapa número 4 de l'ALPI («Nombre dialectal del habla local») es pot comprovar que en la majoria dels territoris lingüísticament fronterers hi són presents el terme *chapurreau* o alguna de les seves variants (a la frontera entre el català i el castellà, de nord a sud: *chapurreyau*, *txapurreat*, *txapurriau*, *chapurreau*; a la frontera entre el galleg i l'asturià o el castellà: *chapurau*, *chapurrá*; a la frontera entre el portuguès i el castellà: *achapurrau*).

«antes era **nigo**, pero ahora dicen **nido**». Aquest parlant va voler remarcar diverses vegades que aquest vocabulari era més propi dels seus avantpassats que no pas d'ell i que, per aquesta raó, li era difícil de trobar el mot antic. Els informadors 3.b, 2.b i 1.b no fan ben bé referència a un dialecte, sinó al seu accent, que fa que de vegades els confonguin amb gallecs. Ens agradaria afegir com a curiositat el comentari del parlant 4.b: «*Hablo a mi manera*» i aquesta manera de parlar és tan diferent del castellà com ho és, segons l'entrevistat, «*el catalán*».

Respecte a les parles veïnes, en primer lloc assenyalen que el que se sent a Rio de Onor és semblant a la seva varietat (afirmen que hi ha paraules coincidents, encara que d'altres són diferents), tot i que s'acosta més al portuguès. I que a cap dels dos llocs no es parla ni més bé ni més malament, sinó que cadascú parla el que ha après. Només la informadora més jove considera que a Rio de Onor parlen més bé perquè s'han «decantat» pel portuguès, tot i que la seva competència en aquesta llengua és dubtosa. Si la comparació s'estén una mica més enllà, els enquestats afirmen que es parla millor a Puebla de Sanabria o a Zamora. Per tant, amb excepció del parlant 4.b, encara hi ha consciència que a Rihonor de Castilla es parla alguna cosa diferent del que es troba fora del terme.

Pel que fa al seu coneixement de portuguès, cal dir que en general els viatges a Portugal no són estranys (ens informen que van sovint a Rio de Onor i a Bragança i que entenen el portuguès perfectament, tot i que no el parlen mai. De fet, afirmen conèixer algunes paraules de portuguès —*bom dia, boa tarde, adeus...*—, encara que no són les que més demostrin que es coneix una llengua.

Quan els demanem algun tret particular de Rihonor, només la informadora més jove no és capaç de donar-ne cap, mentre que el parlant més gran dóna força paraules de lèxic propi —i diu que també es poden sentir a Rio de Onor—; els dos informadors del mig només arriben a donar-ne alguna. A la pregunta de si consideren que l'escola ha de corregir la llengua dels nens, responen que els nens van estudiar a Puebla de Sanabria i que allà els ensenyen castellà. Per tant, el problema no existeix. De la mateixa manera, només l'informador més gran té la necessitat de dir que ell parla «*como puede*» quan li preguntem si li agrada que el corregeixin, ja que la resta afirma que parla castellà —amb tot, l'informador 2.b explica que, a ell, l'escola li va corregir el dialecte.

Si ens situem ara a Rio de Onor, a Portugal, comprovem que, pel que fa al coneixement d'una norma, dels quatre enquestats, tres afirmen que existeix un portuguès correcte que es parla fora de Rio de Onor (a Coïmbra o a Bragança); mentre que el tercer, l'informador 3.a, considera que no hi ha cap portuguès model ja que a tot arreu hi ha trets propis del territori (recordem que aquesta persona ha voltat per tot Portugal a causa de la feina). Coincideixen tots quatre a afirmar que a la localitat no es parla del tot «bé» —*médio, pouco aprofundado, razoável, não muito mal*—, per la raó que es troben en una zona fronterera i que es produeixen barreges amb l'espanyol. Ho comparen amb altres llocs de frontera com Miranda do Douro, Guadramil i Calabor, la qual cosa no deixa de ser curiosa perquè s'estan identificant amb la parla d'aquests territoris, tot i no ser conscients que pertanyen a la mateixa branca romànica (lleonesa).

Només la informadora 4.a, la més gran, reconeix que li sap una mica de greu que se sàpiga d'on és per la manera de parlar (de fet, és l'única de tots quatre que encara manté vius determinats trets del dialecte i considera que la seva manera de parlar «*faz rir*»), i afegeix que si viatja procura parlar un portuguès correcte. L'informador 3.a, seguint amb la seva idea, diu que ell parla «a la seva manera» i que això no li fa cap vergonya, però porta tant de temps fora de Rio de Onor que pràcticament no utilitza per a res el dialecte. Els altres dos enquestats, els més joves, afirmen que ells ja parlen un bon portuguès.

A la pregunta «Què parlen aquí?», tots responen que els més vells «parlaven» una barreja d'espanyol i portuguès, tot i que també surten els termes «*xapurreau*», «*rionorês*» i l'expressió «*à nossa maneira*» per referir-s'hi. A més, absolutament tots coincideixen que els jo-

ves ja no parlen aquesta dialecte, sinó que parlen portuguès. Només l'informador 3.a afirma que «*é pena*» que es perdi el dialecte, però que com que a les escoles els nens aprenen portuguès (la qual cosa no es qüestiona en absolut per part de cap dels parlants), de ben segur que un dia desapareixerà del tot.

Pel que fa a les parles veïnes, ens expliquen que a Rihonor de Castilla s'hi parla el castellà, tot i que la informadora 4.a afirma que els més vells utilitzen algunes paraules com les de Rio de Onor, i el parlant 3.a fa una diferència: utilitzen una barreja de castellà i portuguès per parlar amb els habitants de Rio de Onor, però en els altres casos fan servir l'espanyol; els informadors més joves, en canvi, consideren que a l'altra banda parlen un dialecte (semblant al que hi havia al seu poble), tot i que saben espanyol.

Quant a l'origen del dialecte, els dos informadors més grans no saben d'on prové, però els dos més joves consideren que es tracta d'una barreja d'espanyol i portuguès a causa de la proximitat de la frontera. Mentre que els dos parlants més grans ens en donen exemples lèxics, els joves no ens en poden proporcionar cap.

Convé comentar les opinions que expressen sobre les parles veïnes: dos dels informadors (3.a i 2.a) consideren que a Guadramil es parla pitjor, mentre que el parlant 1.a esmenta en aquest cas Rio de Onor. I, és clar, tots consideren que es parla molt millor a Bragança o a Lisboa, ja que no tenen problemes de «barreges amb llengües veïnes».

De la mateixa manera, tots afirmen conèixer paraules de l'espanyol («moltes» en tres casos i «algunes» la informadora 4.a) i que l'entenen perfectament.

Podríem resumir, doncs, totes aquestes apreciacions dient que tots els parlants, usuaris actius o passius del dialecte, consideren que existeix una norma correcta fora del poble que en general situen a les grans ciutats, potser, tal com afirma Borrego Nieto (1981: 342),¹⁶ perquè identifiquen norma amb progrés social.

Els vuit informadors coincideixen a afirmar que antigament al(s) poble(s) s'hi parlava un dialecte diferent del castellà i del portuguès, però estan segurs que era resultat de la barreja de tots dos; mentre que ens expliquen que a l'actualitat els més joves parlen la llengua oficial del país que els pertocui. La dificultat és col·locar en una d'aquestes dues franges els informadors 4.a i 4.b, que encara mostren un cert grau de coneixença del dialecte, però ja amb moltes interferències, i amb una certa voluntat d'allunyar-se'n.

Cap d'ells no mostra cap consciència clara de pertinença a l'antiga llengua lleonesa, encara que els informadors portuguesos consideren que altres pobles també es troben en la mateixa situació lingüística per raons idèntiques, pobles els parlars dels quals podem emparentar amb el lleonès.

Com que no existeix, doncs, una consciència clara de diferenciació lingüística, tot i que estan d'acord que al poble no es parla del tot «bé», tampoc no qüestionen el fet que el dialecte es perdi (si no és que ja s'ha perdut) ni que a l'escola s'hi ensenyi espanyol o portuguès, segons el país. Per tant, en aquest punt ja podríem introduir el concepte de diglòssia, sobretot pel que fa als parlants més grans.

3.3. FUTUR

En aquest apartat volem valorar les possibilitats de futur que té el rionorès; per fer-ho, haurem d'analitzar els possibles desenllaços amb què es pot trobar: el manteniment residual

16. «De lo dicho se desprende que la apropiación de la norma estándar es, en la comunidad, un signo externo de progreso social».

(com l'aragonès), la codificació (com el mirandès) o la desaparició (com tantes varietats lingüístiques al llarg dels segles).

La primera opció apuntada, el manteniment residual, implicaria que es perllonguessin en el futur els trets lèxics que hem pogut recollir, per exemple, en el qüestionari 2, al costat d'altres de fonètics, morfològics o sintàctics que hem deixat de banda en aquest estudi. Alhora això comportaria que aquests trets fossin actualment presents en totes les franges d'edat enquestades, que serien les encarregades de transmetre'ls a les generacions futures. Tenint en compte l'anàlisi que hem fet més amunt, podem assegurar que els informadors més joves pràcticament desconeixen del tot, almenys des del punt de vista actiu, el rionorès i que, per tant, no són capaços de transmetre'l.

Pel que fa a la segona possibilitat, la codificació, que ha donat bons resultats en moltes llengües minoritàries i minoritzades, reclama per part de les comunitats una acceptació conscient del fet lingüístic diferenciador. Tant a Rio de Onor com a Rihonor de Castilla, aquesta acceptació no existeix; a tot estirar, podem afirmar que són conscients d'algunes diferències, però que les atribueixen a la situació de frontera en què trobem les localitats (segons ells, es barreja l'espanyol i el portuguès), i no pas a la pertinença de la seva parla a una comunitat més gran, que seria el romanç lleonès. Sabem que qualsevol política lingüística que pretengui normativitzar i normalitzar una llengua necessita aquesta conscienciació i, si no existeix, és impossible de tirar endavant.

Podríem pensar en dues possibilitats lleoneses si es volgués codificar el rionorès: l'asturià i el mirandès. Pel que fa a l'asturià, ha quedat únicament limitat a la zona que comprèn el Principat d'Astúries, motiu pel qual les dues localitats estudiades en queden excloses.

Quant al mirandès, la normativització Barros/Raposo (1999) (vid. Bibliografia)¹⁷ ha exclòs directament el rionorès del seu objectiu, ja que el considera «*língua sua irmã*». El territori que comprèn el mirandès és el *concelho* de Miranda, tres poblacions del *concelho* de Vimioso i antigament algunes localitats del *concelho* de Mogadouro (Mourinho 1987).

Així doncs, l'anàlisi del desenvolupament de les dues possibilitats anteriors pràcticament ens aboca a l'única via possible: la desaparició. La substitució lingüística o glotofàgia es produeix quan la llengua pròpia A és substituïda per la llengua imposada B. Aquesta llengua B és la que gaudeix de prestigi social, la que s'ensenya a l'escola i la que serveix per ser usada en qualsevol situació comunicativa. Jo m'atreveria a afirmar, a partir de l'anàlisi de les enquestes dels quatre parlants més joves, que a Rio de Onor i a Rihonor ja s'ha arribat a aquesta situació.

4. CONCLUSIONS

Els dos pobles estudiats, Rihonor de Castilla i Rihonor (a Portugal), comparteixen des de fa segles la condició de pobles de frontera. Aquest fet els ha afectat en el terreny administratiu, però també en el terreny lingüístic. Hem pogut veure en l'apartat 2.2 com ja a l'edat mitjana els pobles tenien una relació directa amb tres estats: Lleó, Portugal i Castella. Aquesta relació ha estat la causant de l'arribada del lleonès a aquestes terres; recordem que durant anys van pertànyer a la Diòcesi d'Astorga. Aquesta llengua s'hi va fixar arran de les colonitzacions lleoneses que va rebre la regió a partir del segle XIII. De sempre, també, aques-

17. Per a més informació podeu consultar Gargallo Gil (2001).

ta comunitat ha estat partida en dues parts, una de les quals (Rio de Onor) ha pertangut oficialment a Portugal fins als nostres dies, mentre que l'altra (Rihonor de Castilla) és oficialment espanyola.

Hem vist a l'apartat 3.1 que els estudiosos de la zona van trigar prou temps a posar-se d'acord a l'hora de definir què era aquella varietat lingüística que es parlava a la zona. Fins al 1906 no es va establir la filiació lleonesa d'aquests dialectes, la qual devem a Menéndez Pidal. Amb tot, Fritz Krüger encara els tracta de *dialectos fronterizos* l'any 1925. No hi ha cap dubte sobre el seu origen a partir de la segona meitat del segle xx.

Si ens situem a l'actualitat, podrem observar que les dues comunitats són molt petites. De fet, ho han estat sempre, però l'emigració que va patir la zona cap als anys seixanta va provocar un fort descens en el nombre d'habitants, decidits a buscar altres llocs que els permetessin formar part activa d'aquest món de progrés que s'insinuava aleshores. Recordem que l'any 1995 Rio de Onor tenia 150 habitants, mentre que Rihonor de Castilla en tenia 24, dels quals la majoria treballava o estudiava fora del poble.

Un cop fetes i analitzades les enquestes (menys de les que havíem previst en un principi a causa del nombre real d'habitants i de la seva situació), es pot constatar que en les franges d'edat més elevades existeix un cert coneixement d'alguns aspectes del dialecte (sobretot de lèxic, però també de morfologia i fonètica), trets que es barregen indefectiblement amb les llengües oficials dels països respectius i que, a més, els parlants més grans no accepten tant com a propis, sinó com una herència que van abandonant cada cop que poden. De fet, arriben a considerar que la seva manera de parlar «*faz rir*», amb la qual cosa entrem clarament en el terreny de la diglòssia.

En la resta de franges d'edat, i a mesura que ens acostem als més joves, hi ha consciència que als pobles els més vells havien parlat una varietat lingüística peculiar, que tots, absolutament, atribueixen a una barreja de llengües (espanyol i portuguès). Cap de les persones entrevistades demostra saber que aquella varietat és lleonès. Tampoc no és capaç d'aportar exemples que caracteritzin el dialecte, tot i que són capaços d'entendre les persones més velles quan parlen. En territori portuguès, aquest coneixement és sensiblement superior al de la zona espanyola.

Pel que fa a la condició de parlants plurilingües, hem vist que el bilingüisme només es produeix en tres casos, entre els parlants que són capaços d'utilitzar activament el portuguès i el rionorès o l'espanyol i el rionorès. La resta de parlants són monolingües, tot i que són capaços d'entendre més o menys la llengua oficial del país veí (però no de parlar-la) i el dialecte de les persones grans del poble (però tampoc de parlar-lo).

Considerem determinant el fet que no coneguin la filiació del seu dialecte (o del dialecte dels avis), ja que és un fet que no ajuda gens a conservar-lo. Si tenim en compte que els parlants creuen que el que s'ha parlat a Rio de Onor/Rihonor ha estat sempre una barreja de portuguès i castellà (*chapurreau*), és molt probable que l'interès dels més joves sigui adaptar-se a la norma de les llengües oficials, sempre carregades del prestigi que manca a les varietats dialectals, per tal de separar d'una vegada aquesta mescla incòmoda. És simptomàtic que tots els parlants opinin que es parla sempre més bé fora del poble (Bragança, Lisboa, Madrid o Valladolid), en ciutats on el progrés s'ha consolidat. Només consideren que en alguns llogarrets, curiosament també de filiació lleonesa, es parla més malament que a la seva localitat (Gua-dramil, per exemple).

Per tant, després d'analitzar totes aquestes dades, sembla evident —tot i que ens agradaria molt equivocar-nos— que al rionorès li queden molt pocs anys de vida, tants com siguin capaços de mantenir-lo els parlants més grans. El que quedi en el record dels més joves es convertirà en memòria d'una llengua morta, que acabarà per desaparèixer amb ells.

L'única possibilitat de salvació seria que la codificació portada a terme en mirandès es fes extensiva a altres zones de filiació lleonesa que han quedat oblidades de moment. De tota manera, no sembla que ningú vulgui dur a terme una tasca com aquesta, i més si considerem que els mateixos implicats en la recuperació no hi estan gaire interessats.

Potser el rionorès es perdrà un dia, com el dàlmata o com tantes altres llengües que han anat desapareixent al llarg de la història. No podem oblidar que, com qualsevol organisme viu, pot deixar d'existir en algun moment. Ens en quedaran els estudis, els enregistraments i els records de les persones.

5. BIBLIOGRAFIA

- Alarcos 1961 ALARCOS LLORACH, E. (1961): «Historia y estructura en los sistemas vocálicos hispanos». *Estudis Romànics*. Barcelona: IEC. Vol. VIII, p. 105-116.
- Barros/Raposo 1999 BARROS FERREIRA, M. / RAPOSO, Domingo (coord.) (1999): *Convenção Ortográfica da Língua Mirandesa*. Miranda do Douro: Câmara Municipal de Miranda do Douro; Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa.
- Boller 1995 BOLLER, F. (1995): *Die Isoglossenstaffelung in der galicisch-portugiesisch-spanischen Kontaktzone und im Lombada-Aliste-Grenzgebiet*. Gross Vollstedt. Westensee-Verlag.
- Borrego Nieto 1981 BORREGO NIETO, J. (1981): *Sociolingüística rural (Investigación en Villadepera de Sayago)*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Cortés y Vázquez 1949 CORTÉS Y VÁZQUEZ, L. (1949): *Veinte cuentos populares sanabreses*. Madrid: CSIC. C. Bermejo, Impresor.
- Dias 1953 DIAS, J. (1953): *Rio de Onor. Comunitarismo agro-pastoril*. Porto: Instituto de Alta Cultura. Centro de Estudos de Etnologia Peninsular.
- Dias / Herculano de Carvalho 1954 DIAS, J. / HERCULANO DE CARVALHO, J. (1954): «O falar de Rio de Onor». *Biblos. Revista da Faculdade de Letras*. Coímbra: Universidade de Coímbra. Vol. XXX, p. 191-244.
- Gargallo 2001 GARGALLO GIL, J. E. (2001): «Aranés, mirandés, ¿valego? Tres enclaves romances de fronteira. Tres retos de supervivencia e preservación da identidade na Europa do novo milenio». *A Trabe de Ouro*. Tom III, p. 349-363.
- Herculano de Carvalho 1952 HERCULANO DE CARVALHO, J. (1952): «Porque se falam dialectos leoneses em terras de Miranda?». *Revista Portuguesa de Filologia*. Coímbra: Casa do Castelo. Vol. V. Toms I i II, p. 265-281.
- Krüger 1925 KRÜGER, F. (1925): «Mezcla de dialectos». *Homenaje a Menéndez Pidal*. Madrid: Librería Hernando. Vol. XII, p. 121-166.
- Leite de Vasconcelos 1900 LEITE DE VASCONCELOS, J. (1900): *Estudos de Philologia Mirandesa*. Lisboa: Imprensa Nacional. Vol. II.
- Leite de Vasconcelos 1929 LEITE DE VASCONCELOS, J. (1929): «Línguas raianas de Trás-os-Montes (Suscintas notas). I-Notícia das línguas de Riodonor e de Guadramil». *Opúsculos*. Coímbra. Vol. IV, p. 725-731.
- Menéndez Pidal 1906 MENÉNDEZ PIDAL, R. (1906): *El dialecto leonés*. Madrid.
- Moura Santos 1966 MOURA SANTOS, M. J. (1966): «Os falares fronteiriços de Tras-os-Montes». *Revista Portuguesa de Filologia*. Coímbra: Faculdade de Letras da Universidade de Coímbra.

- Mourinho 1987 MOURINHO, A. M. (1987): «A Língua Mirandesa como Vector Cultural do Nordeste Português». *Actas das 1as Jornadas de Língua e Cultura Mirandesa*. Miranda do Douro.
- Navarro Tomás 1962 NAVARRO TOMÁS, T. *et al.* (1962): *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI). Madrid: CSIC.
- Vázquez Cuesta / Mendes da Luz 1971 VÁZQUEZ CUESTA, P. / MENDES DA LUZ, M. A. (1971): *Gramática portuguesa*. Madrid: Gredos.

RESUM

Aquest estudi pretén descriure la situació sociolingüística actual dels pobles de Rio de Onor i de Rihonor de Castilla. El primer es troba situat en territori administrativament portuguès, a la província de Trás-os-Montes, i el segon, en sòl espanyol, a la província de Zamora.

El nostre interès per aquests pobles es deu a les peculiaritats geogràfiques, socials i lingüístiques que els caracteritzen.

Una d'aquestes peculiaritats és que els dos nuclis de població es troben l'un al costat de l'altre, només separats per una frontera política que no els impedeix de conformar una sola unitat poblacional amb les conseqüents relacions socials internes que aquest fet comporta, i més si tenim en compte que es troben força aïllats d'altres poblacions des del punt de vista geogràfic.

La segona peculiaritat són les varietats lingüístiques que fan servir en aquesta comunitat per comunicar-se, entre ells mateixos i amb els pobles de la rodalia.

MOTS CLAU: Rio de Onor, Rihonor de Castilla, situació sociolingüística, frontera, lleonès.

ABSTRACT

The aim of this study is to describe the present sociolinguistic situation of the villages of Rio de Onor and Rihonor de Castilla. The first village is situated in territory under Portuguese administration, in the Province of Trás-os-Montes, while the second one is on Spanish soil in the Province of Zamora.

My interest in these places stems from their unique geographical, social and linguistic situation. Their uniqueness resides firstly in their spatial contiguity: they stand side by side, separated only by a political frontier, which does not prevent them from forming a single settlement with its corresponding internal social relations, especially in view of the fact that they are some distance from other population centres. Secondly, the linguistic varieties they use to communicate among themselves and with people in the surrounding area are also of special interest.

KEY WORDS: Rio de Onor, Rihonor de Castilla, sociolinguistics, frontiers, Leonese.

ANNEX: ENQUESTA

QÜESTIONARI 1: Dades generals i familiars**1. DADES DE LA LOCALITAT**

(1 = Rihonor (Esp.); 2 = Rio de Onor (Port.);
3 = Quadramil (Port.)).

Nom oficial:

Nombre d'habitants:

Concelho/Província:

Província/Comunidad:

Diòcesi:

Nom popular:

Nom dels habitants:

Nom humorístic donat pels pobles veïns:

Nom del parlar de la localitat:

Llengua de la predicació:

Ara:

Abans:

Llengua de l'escola:

Ara (lloc on assisteixen):

Abans:

Matrimonis amb gent d'altres pobles:

Immigració:

Definitiva:

De temporada:

Emigració:

Definitiva:

De temporada:

Mercat i dia que es fa:

Ara:

Abans:

Mercat(s) que hom freqüenta:

Ara:

Abans:

Lloc de proveïment d'aliments:

Lloc de proveïment de mobles:

Fira de bestiar i dia que es fa:

Ara:

Abans:

Fires que hom freqüenta i dies que es fan:

Ara:

Abans:

2. DADES DE L'ENQUESTA

Número de la cinta:

Data:

Comentari:

3. DADES DE L'INFORMADOR

Nom i cognoms:

Localitat:

Natural de:

Edat:

Ofici:

Instrucció:

Ha fet el servei militar?:

Lloc:

Durada:

Estades fora de la localitat:

Cònjuge natural de:

Concelho/Província:

Província/Comunidad:

Pare natural de:

Concelho/Província:

Província/Comunidad:

Mare natural de:

Concelho/Província:

Província/Comunidad:

Comentari:

QÜESTIONARI 2: Lèxic¹⁸**I. Cos humà i malalties**

1. cejas (1.a seyas; 1.d pestana dos ôios / 2. sobancelhas)
2. codo (1.b cóbado / 2. cotovelo)
3. cojo (1.a mancu / 2. coxo)
4. costillas (1.d costiêlas / 2. costelas)
5. cuello (1.d cuâlo / 2. pescoço)
6. dedo (1.a deu; 1.d deu / 2. dedo)
7. diente (1.a denti; 1.d diente / 2. dente)
8. dolor (1.d dolor / 2. dor)
9. enfermedad (1.d enfermidade / 2. doença)

18. Clau: 1) rionorès: a. Navarro Tomás (1962): Rio de Onor (Portugal); b. Krüger (1925): Rihonor (Espanya); c. Leite de Vasconcelos (1900): Rio de Onor (Portugal); d. Dias / Carvalho (1954): Rio de Onor (Portugal). 2) portuguès.

10. espalda (1.d costiêlas / 2. costas)
11. gafas (1.d ócalos / 2.óculos)
12. labio (1.d beïço / 2. lábio)
13. mano (1.c man / 2. mão)
14. nariz (1.d narices / 2. nariz)
15. nuca (1.d catchaço, pescoço / 2. nuca)
16. pie (1.d pié / 2. pé)
17. pómulos (1.d carriêlo / 2. maçãs do rosto)
18. pulmón (1.d premon / 2. pulmão)
19. rodilla (1.b rodiela; 1.d rodiêla / 2. joelho)
20. ojos (1.b ueyos; 1.d ôio / 2. olhos)

II. Edificacions i ocupacions casolanes

21. agua (1.b aug(u)a; 1.d auga / 2. água)
22. aguja (1.a aguya; 1.d agúia / 2. agulha)
23. armario (1.d almario, almairo / 2. armário)
24. cama (1.d catre, tarimba / 2. cama)
25. castillo (1.a castielu / 2. castelo)
26. ceniza (1.d ciniça / 2. cinza)
27. clavo (1.a cravu; 1.d crabo / 2. prego)
28. cuchara (1.a cuyara / 2. colher)
29. cuchillo (1.a cuchielu; 1.b cuchielu; 1.d cutchêlo / 2. faca)
30. delantal (1.d mantiêlo / 2. avental)
31. escalera (1.d escaleira / 2. escada)
32. escalera de mano (1.d escalada / 2. escada de mão)
33. mantel (1.d toaia / 2. toalha)
34. tenedor (1.b garcio; 1.d gárfio / 2. garfo)
35. tijeras (1.b tiseiras / 2. tisouras)
36. vaso (1.d basso / 2. copo)
37. ventana (1.d bintá / 2. janela)

III. Família i cycle de la vida

38. abuelo (1.a buelu / 2.avô)
39. chica (1.d rapaça / 2. rapariga)
40. chico (1.d rapace / 2. rapaz)
41. cuñado (1.a cuñau / 2. cunhado)
42. hermana (1.d irmá / 2. irmã)
43. hermano (1.d irmã / 2. irmão)
44. hija (1.d fñia, fia / 2. filha)
45. hijo (1.b fñio, fio / 2. filho)

46. hombre (1.d home, homes / 2. homem)
47. madre (1.d mai / 2. mãe)
48. muerto (1.d muârto, muerto / 2. morto)
49. mujer (1.d muîêr / 2. mulher)
50. niña (1.d nina / 2. menina)
51. niño (1.d nino / 2. menino)
52. nuera (1.b nuera / 2. nora)
53. padre (1.d pai / 2. pai)
54. viejo (1.c bieyo; 1.d bieio / 2. velho)
55. yerno (1.b xienro / 2. genro)

IV. Món espiritual

56. ayuno (1.d aiuno / 2. Jejum)
57. Carnaval (1.d Entroido / 2. Carnaval)
58. cielo (1.c cielo; 1.d ciêlo / 2. céu)
59. cruz (1.a cruz; 1.d cruce / 2. cruz)
60. Cuaresma (1.d Quariesma / 2. Quaresma)
61. Dios (1.d Dieus, Dious / 2. Deus)
62. Jesús (1.c Xassús (Guadramil) / 2. Jesus)
63. misa (1.d mixa / 2. missa)
64. Navidad (1.d Nabidade / 2. Natal)
65. Virgen (1.c Birxe / 2. Virgem)

V. Temps cronològic i meteorologia

66. aire (1.a air(e); 1.d air(e) / 2. ar)
67. ayer (1.a ayer; 1.d aêre, aier / 2. ontem)
68. días
 - a. lunes (1.d lunes; 2. segunda feira)
 - b. martes (1.d martes / 2. terça feira)
 - c. miércoles (1.d miércoles / 2. quarta feira)
 - d. jueves (1.b xuebes / 2. quinta feira)
 - e. viernes (1.d biernes / 2. sexta feira)
 - f. sábado (1.d sábedo / 2. sábado)
 - g. domingo (1.a diomingo; 1.d duimingo / 2. domingo)
69. hoy (1.b gwei; 1.d gôî, ôi / 2. hoje)
70. mañana (1.c manhana (Guadramil); 1.d manhã / 2. manhã)
71. meses
 - a. enero (1.b xaneiro; 1.d xaneiro / 2. janeiro)
 - b. febrero (1.d ferbeiro / 2. fevereiro)

- c. marzo (1.d márcio / 2. março)
- d. abril (1.d abril / 2. abril)
- e. mayo (1.d maio / 2. maio)
- f. junio (1.d San Xuan / 2. junho)
- g. julio (1.d Santa Marina / 2. julho)
- h. agosto (1.d agosto / 2. agosto)
- i. setiembre (1.d setiembre / 2. setembro)
- j. octubre (1.d outúbrio / 2. outubro)
- k. noviembre (1.d santos / 2. novembro)
- l. diciembre (1.d Nabidade / 2. dezembro)
- 72. nieve (1.d niebe / 2. neve)
- 73. noche (1.b nueite; 1.d nôite / 2. noite)
- 74. relámpago (1.d alustre / 2. raio, relâmpago)
- 75. verano (1.b bran / 2. verão)

VI. Topografia

- 76. calle (1.d caie / 2. rua)
- 77. camino (1.a caminhu / 2. caminho)
- 78. fuente (1.d fuente / 2. fonte)
- 79. jardín (1.c xardí (Guadramil) / 2. jardim)
- 80. puente (1.d puâte, puonte / 2. ponte)

VII. Vegetals

- 81. ajo (1.d aio / 2. alho)
- 82. almendra (1.d almendra / 2. amêndoa)
- 83. arroz (1.d arrôce / 2. arroz)
- 84. cepa (1.a sepa / 2. vide)
- 85. cereza (1.a zreisa; 1.b treisa; 1.d cereixa / 2. cereja)
- 86. ciruela (1.d améxina / 2. ameixoia)
- 87. flor (1.d frol / 2. flor)
- 88. grano (1.b gran; 1.d gran / 2. grão)
- 89. guisante (1.d irbia / 2. ervilha)
- 90. hierba (1.d iêrba / 2. erva)
- 91. hojas (1.b fueyas / 2. folhas)
- 92. judías (1.d freixon / 2. feijão)
- 93. nuez (1.d nuâce / 2. noz)
- 94. patata (1.d castanhola, batata / 2. batata)
- 95. pino (1.b pino / 2. pinheiro)
- 96. sandía (1.d belancia / 2. melancia)

VIII. Animals

- 97. abeja (1.a abeya; 1.d abeia / 2. abelha)
- 98. águila (1.d águeda / 2. águia)
- 99. araña (1.a arañoun / 2. aranha)
- 100. bacalao (1.d bacaiau / 2. bacalhau)
- 101. buey (1.a buéi; 1.b bue, bués; 1.d bôï / 2. boi)
- 102. caballo (1.a cabalu; 1.d cabalo / 2. cavalo)
- 103. caracol (1.a caracol / 2. caracol)
- 104. cigüeña (1.d cegoinha / 2. cegonha)
- 105. conejo (1.c conejo (Guadramil); 1.d cücio / 2. coelho)
- 106. cresta (1.a crista / 2. cresta)
- 107. crin (1.a gre(i)ña / 2. crinra)
- 108. gallina (1.c galina; 1.d galinha / 2. galinha)
- 109. hembra (1.b embra / 2. fêmea)
- 110. mariposa (1.d burbureta, bolandeira / 2. borboleta)
- 111. nido (1.b nigo; 1.d ninho / 2. ninho)
- 112. oveja (1.d obeia / 2. ovelha)
- 113. paja (1.d paia / 2. palha)
- 114. paloma (1.d palombo / 2. pombo)
- 115. perro (1.d perro / 2. cão)
- 116. pulpo (1.d pulpo / 2. polvo)
- 117. ruiñeñor (1.d reixinôr / 2. rouxinol)
- 118. yegua (1.b yeug(u)a; a.d euga, ieuga / 2. égua)
- 119. yugo (1.b xugo / 2. jugo, canga)

IX. Eines i materials

- 120. acero (1.a aseiru / 2. aço)
- 121. cuerda (1.d cuârda / 2. corda)
- 122. eje (1.a eixi; 1.d eixe / 2. eixo)
- 123. hierro (1.d fierro / 2. ferro)
- 124. martillo (1.b martielo; 1.d martiêlo / 2. martelo)
- 125. nudo (1.b nuelo / 2. nó)
- 126. plomo (1.b promo / 2. chumbo)
- 127. rueda (1.b ruedra; 1.d ruôdra / 2. roda)
- 128. vidrio (1.d brido / 2. vidro)

X. Diversos

129. amarillo (1.b marielo / 2. amarelo)
130. azúcar (1.d açucre / 2. açúcar)
131. baile (1.a bailu; 1.d bailu / 2. dança)
132. blanco (1.a brancu; 1.d branco / 2. branco)
133. bueno (1.c buono (Guadramil) / 2. bom)
134. cuadrado (1.a quadrau / 2. quadrado)
135. delante (1.d delante / 2. diante)
136. deudas (1.a díbidas / 2. díbidas)
137. dulce (1.a doz / 2. doce)
138. lleno (1.c chê; 1.d chen / 2. cheio)
139. miedo (1.d meu / 2. medo)
140. negro (1.d negro / 2. negro, preto)
141. nuevo (1.b nuêbo / 2. novo)
142. números
 - a. dos (1.d dous, duas / 2. dois, duas)
 - b. cuatro (1.a patru / 2. quatro)
 - c. cinco (1.a cincú / 2. cinco)
 - d. ocho (1.d otcho / 2. oito)
 - e. nueve (1.d nuebe / 2. nove)
 - f. diez (1.a diez; 1.d diece / 2. dez)
 - g. once (1.d once / 2. onze)
 - h. doce (1.a docí; 1.d doce / 2. doce)
143. paraguas (1.d páraugas / 2. guarda-chuva)
144. rojo (1.d brumelho / 2. vermelho)
145. sencilla (1.b sinziela / 2. simples)
146. valiente (1.d baliente / 2. valente)
147. vuelta (1.d buâlta / 2. volta)
6. Aquí tothom parla igual?
 - homes/dones
 - nens/adults/ancians
 - mestre
7. Què parlen aquí?
8. Què parlen al poble del costat?
9. Té idea d'on prové el seu dialecte?
10. On es parla més bé, a Rihonor o Rio de Onor?
 - Per què?
11. a. On es parla més bé, a Rihonor o a Sanabria?
 - On es parla més bé, a Rihonor o a Zamora?
- b. On es parla més bé, a Rio de Onor o a Guadramil?
 - On es parla més bé, a Rio de Onor o a Bragança?
 - On es parla més bé, a Rio de Onor o a Lisboa?
12. Va sovint a Espanya/Portugal?
13. Coneix alguna paraula de l'espanyol/portuguès?
14. Entén l'espanyol/portuguès?
15. Es podria entendre amb algú que només parlés espanyol/portuguès?
16. Hi ha algun tret característic de Rihonor? I de Rio de Onor?
17. Coneix alguna dita que hi faci referència?
18. Per fer broma, quina llengua utilitzen?
19. L'escola ha de corregir la llengua dels nens?
20. Li agrada que el corregeixin?

QÜESTIONARI 3: Opinions i creences

1. Hi ha una manera correcta de parlar?
Un espanyol/portuguès bo?
2. On es parla?
3. Aquí, l'espanyol/portuguès es parla bé o malament? Per què?
4. Només aquí es parla malament?
5. Li importa si coneixen d'on és per la manera de parlar?
 - Espanya: Sanabria
Zamora
 - Portugal: Bragança
Lisboa

QÜESTIONARI 4: Ús

Quina llengua* utilitza més sovint per parlar amb:

avis:
pares:
germans:
cònjuge:
fills:
companys de feina:
amics:

botiguers:

desconeguts:

mestre:

capellà:

pobles veïns:

Rio de Onor/Rihonor:

Guadramil:

Aveleda:

Puebla de Sanabria:

Ourense:

quan viatja:

- * 1. rionorès (o el nom local)
- 2. espanyol
- 3. portuguès
- 4. gallec
- 5. altres:
 - a. dialecte comarcal: *mirandés*,
sanabrés...
 - b. dialecte provincial: *trasmontano*,
zamorano...